

ВИКОРИСТАННЯ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

*Анжела Акаймова,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри маркетингу
Української академії бізнесу та підприємництва*

Статтю присвячено дослідженню мовної комунікації, зокрема тактики і стратегії аргументації і переконання, що їх використовують у політичному дискурсі. Автор акцентує увагу на конкретних мовних засобах, характерних для побудови політичного тексту.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, мовна комунікація, аргументація, переконання.

The paper studies language communication, in particular the tactic and the strategy of argumentation and persuasion which are used in political discourse. The author accentuates on concrete language means typical for the construction of political text.

Keywords: discourse, political discourse, language communication, argumentation, persuasion.

Політична діяльність завжди посідала чільне місце у житті суспільства. Від певної політичної позиції або ситуації залежить місце країни на міжнародній арені, її взаємини з іншими державами, її роль у діяльності світової спільноти. Проте важливу роль у визначенні іміджу країни відіграє спосіб її презентації політичними лідерами даної держави. За допомогою виступів політики мають можливість звернутися як до міжнародного співтовариства, так і до громадян своєї країни.

Написання виступів політичних діячів – доволі складний процес, оскільки в більшості випадків політики в процесі виступу повинні не тільки проінформувати аудиторію про який-небудь аспект суспільного життя, але, що важливіше, привернути слухачів на свій бік, переконати їх прийняти ту чи іншу позицію, а також заручитися підтримкою громадян.

Аналізуючи промови політичних діячів, можна виявити стратегію і тактику аргументації, яку вони використовують з метою переконання аудиторії. Дослідження виступів дозволяють, з одного боку, прогнозувати подальші дії і наміри політика, а з іншого – встановлювати найбільш ефективні способи впливу на слухачів.

Об'єктом дослідження виступає мовна комунікація, зокрема тактики і стратегії аргументації і переконання, використовувані в політичному дискурсі.

Предметом дослідження є система мовних засобів, характерна для побудови політичного тексту зі значним аргументаційним потенціалом.

Актуальність статті визначається тією роллю, яку відіграють у сучасному житті політика стратегії, тактики переконання, елементи аргументації, що їх постійно використовують у своїх промовах політичні діячі.

Мета статті зводиться до виявлення конкретних лінгвістичних засобів аргументації, наявних у політичному дискурсі. Мета визначила наступні **завдання дослідження**:

- уточнення поняття «дискурс» у цілому і «політичний дискурс» зокрема;
- виявлення основних характерних ознак політичного дискурсу;
- вивчення суті понять «аргументація» і «переконання», їх особливостей, історії розвитку, аналіз основних стратегій аргументації, що існують на сьогодні;
- дослідження мовних засобів, які несуть аргументаційний компонент;
- виявлення конкретних мовних засобів аргументації і переконання в політичному дискурсі.

Теоретична значущість статті пов'язана з виділенням набору мовних засобів, притаманних політичному дискурсу. Отримані результати сприяють розумінню мовних механізмів дії політичного дискурсу на соціум, процесів відтворення ідеологій у конкуруючих дискурсах; подальшому дослідженню способів впливу на аудиторію в політичному дискурсі.

Поняття «дискурс» існує відносно недовго, проте воно (так само як і поняття «текст») багатозначне і багатопланове. Саме поняття «дискурс» прийшло до нас разом із поняттям «дискурс-аналіз». Найважливішим стає контекстне поле, зокрема соціальний контекст, а потім і знаковий

контекст. У результаті знадобилося включити в аналіз текстів такі категорії, як жанр, наратив, сценарій, фрейм, міф, аудиторія, роль, статус, інтерпретація. Дискурс-аналіз ігнорує не тільки межі кожного конкретного тексту, а й дисциплінарні розмежування, набуваючи статусу міждисциплінарного напрямку дослідження [15, с. 11].

Дискурс – це цілеспрямована соціальна дія і мова, занурена в життя. Дослідники також трактують дискурс як складну єдність мовної практики і екстралінгвістичних чинників [14]. Для збереження цілісності дискурс-дослідження ключовим є узагальнювальне поняття-код, що містить у собі як вербальні, так і невербальні «знаки» [10, с. 6].

На думку російської дослідниці Ухванової-Шмигової І. Ф., якщо дискурс – це процес, а не результат, то його вивчення можливе тільки на матеріалі сучасних текстів. Так дискурс-аналіз стає методикою, яка працює з обмеженою кількістю текстів, і визначається як аналіз виключно усної мови в процесі її звучання [14, с. 7].

Якщо дискурс – це продукт мовної діяльності, тоді під дискурс-аналізом розуміється аналіз будь-яких повідомлень/текстів, незалежно від часу їх породження. Тут вже у фокусі уваги і сам текст, і ті умови його функціонування, які відобразились у ньому. Текст розглядається як певний комплекс, побудований на основі взаємодії цілої низки кодів (вербальних і невербальних) [2, с. 14]. Але якщо в одному випадку текст – це подія взаємодії реальних людей, то в іншому – взаємодія тексту і читача/спостерігача/слухача [9, с. 11].

Сьогодні дискурс-аналізом займаються не лише соціологи і лінгвісти. Роботи дискурс-дослідників схожі на діяльність фахівців з політології, реклами і зв'язків з громадськістю, іміджмейкерів [8, с.45].

Дискурс – це будь-який текст (усний і письмовий, сучасний і історичний, реальний і штучно сконструйований) у всій його багатозначності, з урахуванням реального і потенційного, реального і такого, що «добудовується». Його план змісту, окрім безпосередньо комуніційованого, містить цілий комплекс знань про світ, соціум, комуніканти, комунікативні коди та їх взаємодію [14, с. 10].

Дискурс-аналіз – це комплексний аналіз усіх видів змісту і реконструкції всіх видів закладених у нього контекстів. Дискурс – це текст, який «відкривається» суб'єктами в процесі комунікації. Відкриття відбувається як для того, хто говорить/пише, так і для того, хто слухає/читає, або перекладає/інтерпретує. Текст неминуче вбирає в себе безліч значень або всіляких аспектів, видів, типів змісту. У ньому – значення, які вкладають суб'єкти комунікації, і значення, які виникають від поєднання комунікативного і ситуативного планів народження і сприйняття мовлення. Це також і значення, які народжуються від характеристик мови і поведінки, а також від різноманітного досвіду комунікантів: інтелектуального, національно-культурного, історичного, мовного, соціального, естетичного тощо [14, с. 10].

При цьому слід враховувати ще один аспект комунікації – «політична рекламістика». В політичній рекламі та в промовах політичних лідерів використовуються дихотомії на кшталт «втрата – здобутки», «руйнування – відродження», а також міфологічні герої, символічні предмети тощо. Рекламні сюжети наповнені символікою кольорів, чоловічого та жіночого начал, статусних ролей тощо.

Синтез і зміст такого розмаїття відтінків змісту являє собою те, що називають дискурс-компетенцією комуніканта. Наявність дискурс-компетенції дозволяє бути комунікативно грамотним і означає можливість передбачати наслідки функціонування текстів у соціумі, а також враховувати їх вплив як на долю суспільства, так і на власну долю [14, с. 11].

Дискурс, як і текст, – це діяльність, феномен і функція одночасно. Але в дискурсі діяльність звужена до її соціально орієнтованих мовних проявів. У свою чергу, під час розгляду дискурсу як феномена, пов'язаного з діяльністю, акцент робиться на те, що це феномен соціально орієнтованої мовної діяльності, «прочитаний» лише з цих позицій. Нарешті, дискурс якщо і розглядається з позицій його функціонального навантаження, то лише у функції соціальної орієнтації та організації [17, с. 12].

Російський дослідник Шейгал Є. І. розглядає дискурс як цілісну мовну дію з семіологічних позицій, тим самим здійснюється системний опис живої мови, мови у дії. Вона доходить висновку, що адресант використовує комбінації елементарних мововпливових сил з домінуванням однієї з них у складі узагальненої комунікативної сили дискурсу. Водночас, інтерпретуючи мовні знаки комунікативного рівня в певному тексті як одиниці мовної діяльності (мовні акти, мовні кроки, мовні ходи тощо), автор стверджує, що необхідно розглядати їх функціональні властивості як аспекти

функціонування даних знаків у їх традиційному розумінні: семантичному, сигматичному, синтаксичному (лексико-синтаксичному) і прагматичному [14, с. 15].

Центральною інтеграційною одиницею мовної діяльності, що знаходить відображення в своєму інформаційному сліді – усному/письмовому тексті, є дискурс. Комунікативно-функціональний опис передбачає розгляд взаємодії синтаксичних, семантичних і прагмалінгвістичних особливостей тексту і його компонентів у ракурсі діяльнісного підходу до мовлення.

Шейгал Є. І. характеризує дискурс такими комунікативно-функціональними параметрами, як:

1) граничність і одночасна відсутність структурних обмежень. Дискурс може включати будь-яку кількість одиниць мовної діяльності: від послідовності два і більше мовних актів до безлічі мовних подій;

2) системність, що полягає в дотриманні закономірностей продукування будь-якого дискурсу і його складових регулярними способами мовної діяльності (сигматичними, семантичними, прагматичними, синтаксичними);

3) функціональна завершеність і комунікативна визначеність конкретного дискурсу. Цей параметр власне функціональний і слугує основним сенсорозрізнявальним у реальній комунікації та в науково-дослідній практиці критерієм переходу одиниць мовної діяльності в конкретний дискурс мовної особи [17, с. 16].

Дискурс може розглядатися як комунікативна ситуація, що включає свідомість комунікантів і текст, який створюється в процесі спілкування. У дискурсі відображаються фрагменти дійсності – зовнішня стосовно дискурсу ситуація, яка є змістовним предметом, темою спілкування, і комунікативне середовище або ситуація, складова наочного оточення комунікантів у часі і просторі в процесі мовної взаємодії. Дане визначення дискурсу не протирічить розумінню його як центральної інтеграційної одиниці міжособового спілкування. Воно доповнює таке визначення субстанціональним компонентом, указуючи на природу суб'єктів навколишнього світу, які беруть участь у міжособовому спілкуванні [8, с. 16].

Мовнодіяльний простір дискурсу багатовимірний. Різностороння розробка понятійного апарату семіотики стосовно лінгвістики дозволяє поширити, урахувавши особливості мовної діяльності, основні характеристики опису мовного знаку на його функціонування в умовах реальної комунікації. До таких характеристик мовного знаку відносяться передусім аспекти опису відносин, у які він вступає з об'єктами мовленнєвої/немовленнєвої дійсності: сигматичний, семантичний, прагматичний, синтаксичний. Аспекти мовного знаку можуть розглядатися в комунікативно-функціональному плані як координати мововідтворювання (комунікативного розгортання) дискурсу [17, с. 16].

Комунікативно-функціональний простір дискурсу інтегрує мовновпливові сили чотирьох вищеназваних координат і описує сукупну мовну дію на адресата.

Стосовно дискурсу конкретного мовця реалізовані мовні дії в цих вимірах набувають характеру використаного потенціалу даних координат у вигляді вживаного адресантом відповідного арсеналу сигматичних, семантичних, прагматичних і синтаксичних способів мовної діяльності [17, с. 17].

Мовнодіяльнісний простір конкретного дискурсу мовця розглядається як відповідно розгорнена по даних координатах інтеграція елементарних мовновпливових сил: аргументаційних (семантика), мотиваційних (сигматика), прагматичних (прагматика) та акумулятивних (синтактика).

Вектором аргументаційної сили є той об'єкт або явище, на семантичний опис якого орієнтовано дискурс. Семантична інформація регулюється критерієм істинності/помилковості змістів. Така інформація може не бути спільною для адресанта і адресата. Вектором мотиваційної сили є той перелік об'єктів і явищ, які тісно пов'язані з особою адресата і створюють фонд спільних знань комунікантів [17, с. 18].

Визнання того, що дискурс – це текст, який реалізовується в суб'єктній ситуації спілкування, веде за собою розуміння того, що в змісті дискурсу, як на рівних, виступають два плани – наочно-тематичний і суб'єктно-тематичний. Інакше кажучи, ми пишемо/говоримо про щось, а значить про себе; у своєму дискурсі ми постійно конструємо не тільки світ, а й себе, і робимо це постійно, кожного разу наново, підтверджуючи або заперечуючи комунікаційоване раніше. Але світ реальності неоднозначний, утім, як і світ знаків, бо обидва вони постійно міняються. І це не дивно: в основі розвитку кожного – дихотомічні структури. І якщо світ реальності постає перед нами в зіткненні суб'єкт-предметних (наше спілкування зі світом) і суб'єкт-суб'єктних взаємин (наше спілкування

один з одним), то світ знакової реальності – в зіткненні знаків (кодів), що їх ці взаємини репрезентують, а це, відповідно, мовні і мовлені форми репрезентації [11, 12, 18].

У потенційному вимірі дискурс є семіотичним простором, який включає вербальні і невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування даної комунікативної сфери, а також тезаурус прецедентних висловів і текстів. Потенційний вимір дискурсу містить також уявлення про типові моделі мовної поведінки і набір мовних дій і жанрів, специфічних для даного типу комунікації.

Стосовно семіотичного простору політичного дискурсу можна говорити про неоднорідність задіяних у нім «мов»: окрім вербальних знаків і паралінгвістики, істотне значення має політична символіка і емблематика, семіотика простору (знакове використання простору). У політичному дискурсі знакового статусу набуває сама фігура політика і певні поведінкові моменти (знакові дії) [17, с. 21-22].

Важливою передумовою використання набору певних символів є створення символічного поля політики. Символічним змістом наповнюються такі речі, як атрибути влади (скіпетр і держава), символічними стають певні постаті (уособлення перебудови – М. Горбачов, перший президент – Л. Кравчук), події («Помаранчева революція»), дати (День Конституції, День незалежності, День соборності України). Зважаючи на те, що головними політичними акторами в Україні з 2006 року вважаються політичні партії, промови їх представників певною мірою є зразком для формування символічного простору політичних комунікацій.

Політичний дискурс по суті є вираженням усього комплексу відносин між людиною і суспільством. Таким чином, це явище по своїй суті функціонально направлене на формування у реципієнтів певного фрагмента світосприймання або картини світу. Використовуючи політичний дискурс як пробний камінь, можна зрозуміти, як у різних мовних колективах моделюються культурні цінності, як пропагується соціальний порядок, які елементи мовної картини світу залишаються поза межами свідомих мовних стратегій [17, с. 26].

У політичному тексті міститься як екстралінгвістична інформація (картина світу), так і знакова інформація (картина світу, представлена через знак, номінацію) [13, с. 49].

Політичний дискурс володіє не тільки змістом (співвіднесений з реальністю), а й сутнісною «прив'язкою» (співвіднесений з певною групою або групами людей). Різні суб'єкти спілкування по-різному відбиваються в дискурсі: комунікативні форми породжують свій зміст [13, с. 50].

Аналіз сутнісної інформації політичного дискурсу – це аналіз комунікативно-номінантний: хто спілкується і як спілкується. Політичний дискурс представлений в особах. Особа зливається з текстом, але одночасно сама є текстом. Це «нашарування» або змішання змісту породжує новий зміст. У результаті один і той же текст, вимовлений різними особами, «розпадається» на різні тексти: вони інакше декодуються аудиторією, інакше структуруються, класифікуються. Вони дають іншу картину соціальної взаємодії [13, с. 51].

На думку російської дослідниці І. Ф. Ухванової-Шмигової, сенсо-сутнісні дослідження політичного дискурсу можуть дати значущий матеріал як про сучасну дискусію в цілому, так і про політичний дискурс зокрема. Необхідно виявити ті ознаки, які характерні для політичної дискусії на даному етапі розвитку соціуму, а також визначити історичні та національно-специфічні риси політичної дискусії, спадкоємність/неспадкоємність тих чи інших стилів, типів, форм спілкування, композиційних рішень [13, с. 51].

В академічному і епістемологічному контекстах аналіз політичного дискурсу (політичний дискурс-аналіз) не є «строго оформленою» дисципліною і скоріше функціонує як міждисциплінарний методологічний напрям, що інтегрує теорії і практики аналізу політичних текстів (дискурсна прагматика, когнітивний дискурс-аналіз, критичний дискурс-аналіз тощо).

Політичний текст є продуктом зіткнення різних інтересів і стратегій, рівнодійних ідей, вольових зусиль і дискурсів політичних суб'єктів [16, с. 170].

Політичний текст – це вербалізована політична діяльність у всіх її проявах: як знакових/символічних (нормативна і акумулятивна діяльність), так і незнакових (тексти-перформативи). Це поняття охоплює тематичний обсяг і стильові особливості, реалізовані в мові, і засоби політичної активності мови.

Політичний дискурс – це сукупність політичних дискурсів соціуму: дискурс влади, контрдискурс, публічна риторика, які зміцнюють систему суспільних відносин, що склалася, або дестабілізують її [17].

Сучасні дослідження промов політичних лідерів представлені двома методиками: дискурс-аналізом (максимально широка дослідницька парадигма) і семіотичним аналізом (вужчий підхід, оскільки він не враховує достатньою мірою суспільно-історичних умов, у яких функціонує об'єкт аналізу, а сконцентрований лише на знаковій характеристиці дискурсу) [16, с. 164].

Політичний дискурс-аналіз є складною системою роботи з текстом, що дозволяє препарувати дискурс на різних рівнях. Більш того, політичний дискурс може бути проаналізований за допомогою різних підходів (дискурсна прагматика, гендерний підхід, конwersаційний аналіз, вивчення структури аргументації тощо) [19].

Традиційну увагу дослідників привертає рівень змісту. В зв'язку з цим, аналіз ідеологій, систем включення/виключення зводиться до виявлення доміантних стереотипів уявлення про «своїх» і «чужих», вивчення клішованості, автоматизації дискурсу, що на рівні вибору джерелознавчих методик означає перевагу частотного аналізу, аналізу тематичного ряду (переважно у роботі з джерелами масової комунікації) і, лише почасти, дослідження семантичних структур. Частково це означало б спробу відповісти на запитання: «Що Вони говорять про Нас?» [5].

Російський дослідник Шейгал Є. І. доводить, що з усіх видів комунікативних дій для «політичного» дискурсу найбільш характерна інтенціональна дія «переконання». Вона проявляється в різних етноспецифічних модусах-вчинках. Ці етнокультурні модуси створюються складним переплетенням двох видів стереотипів: мовних, пов'язаних з семантичними преференціями самої мови, і комунікативних, пов'язаних з усталеними нормами поведінки і ціннісними суспільними критеріями.

Протиставляючи владу і опозицію, тих, хто при владі, і тих, хто хоче її здобути, можна показати на прикладі гасел боротьбу справедливості та несправедливості: «Справедливість є – за неї варто боротися» (БЮТ), «Україна не буде країною бідних людей» (Блок Литвина), «Закон один для всіх» (Наша Україна – Народна самооборона) тощо. Переконання ефективно в тому випадку, якщо воно здійснюється за принципами, що відображають сталі манери поведінки і взаємовідношення в колективі [17, с. 33].

Отже, інтерпретуючи політичний дискурс у його цілісності, не можна обмежуватися суто мовними моментами, інакше суть і мета дискурсу пройдуть непоміченими. Розуміння політичного дискурсу передбачає знання фону, очікувань автора й аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем і улюблених логічних переходів, що існують у конкретну епоху.

Політичний дискурс становить значну частину нашого спілкування і володіє високим ступенем аргументації для відстоювання точки зору, відстоювання чи спростування думки або для отримання схвалення від аудиторії.

Аналіз промов показав, що вони поєднують у собі як аргументативні тактики, так і елементи логічної аргументації. Текст насичений аргументами, логічними доводами, міркуваннями, що спираються на фактично-статистичну інформацію.

У політичному дискурсі часто використовуються лексичні і стилістичні засоби, що може бути пояснене їх великим аргументативним потенціалом, великою образністю, що важливо, якщо враховувати, що ці тексти призначені для публічних виступів і покликані відразу оволодіти увагою слухача, впливати на його почуття й емоції.

Таким чином, авторка на прикладах показала, що аргументація і переконання може реалізовуватися за допомогою різних вербальних стратегій. Для ефективності переконання політичні діячі вдаються до різних тактик. У процесі дослідження були виявлені наступні тактики аргументації, наявні в політичному дискурсі:

- 1) стилістичні (пом'якшення, повтори, оцінні слова);
- 2) семантичні (явне заперечення, перенесення);
- 3) аргументативні (апеляція до авторитету, риторичні запитання, створення очевидності і загальновідомості фактів, обіцянки, посилення на традиційні цінності, опозиція, позитивна самопрезентація, дискредитація опонента).

Загалом аналіз аргументативної комунікації дозволяє визначити позиції політичного діяча, встановити способи впливу на аудиторію та прослідкувати структуру побудови аргументів, які покликані впливати на свідомість слухачів.

Практична цінність полягає в тому, що матеріали і результати дослідження можуть бути корисними для розробки теоретичних курсів з політичної реклами, публік рилейшнз, політичного менеджменту та маркетингу, політичної журналістики. Вони можуть знайти застосування на

широкому міждисциплінарному рівні: у соціології, етносоціології, етноконфліктології, етнопсихології.

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингв. энциклоп. словарь. – Москва: Сов. энцикл., 1990. – С. 136-137.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – Москва: Иск-во, 1979. – 140 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Пер. с франц. / Э. Бенвенист. – Москва: Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Борботько В.Г. Элементы теории дискурса / В.Г. Борботько. – Грозный, 1989.
5. Бушев А.Б. Автоматизации политического дискурса / А.Б. Бушев // Политический дискурс [Электронный ресурс] – 2002. – Режим доступа: http://center.fio.ru/method/resources/filippovma/english/pedsovet2002/avtom_diskyrs.doc. – Назва з титул. екрану.
6. Дейк Т.А. Ван. К определению дискурса / Т.А. Ван Дейк – Москва, 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nsu.ru/psych/internet/bits/vandijk2.htm>. – Назва з титул. екрану.
7. Квадратура смысла. – Москва, 1999.
8. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – Москва: Ваклер, 2003. – 277 с.
9. Тодоров Ц. Понятие литературы / Ц. Тодоров // Семиотика. – Москва: Прогресс, 1983. – С. 355-369.
10. Токарева И.И. Этнолингвистика и этнография общения: монография / И.И. Токарева; под общ. ред. Ф.А. Литвина; Минский гос. лингвист. ун-т. – Минск, 2001. – 250 с.
11. Ухванова И.Ф. План содержания текста: от анализа к синтезу, от структуры к системе / И.Ф. Ухванова // Философская и социологическая мысль. – Киев, 1993. – №3.
12. Ухванова И.Ф. Смысловые и сущностные параметры политического дискурса в фокусе внимания исследователя / И.Ф. Ухванова // Язык и социум: материалы II Междунар. конф. – Минск, 1998.
13. Ухванова-Шмыгова И.Ф. Каузальный анализ политического текста / И.Ф. Ухванова-Шмыгова // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Вып. 1. – Минск, 1998. – С. 45-52.
14. Ухванова-Шмыгова И.Ф. Дискурс-анализ в контексте современных исследований / И.Ф. Ухванова-Шмыгова // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; И.Ф. Ухванова-Шмыгова, А.А. Маркович, В.Н. Ухванов; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Вып. 3. – Минск, 2002. – С. 6-28.
15. Ухванова-Шмыгова И.Ф. Операционализация коммуникативных стратегий с позиций каузально-генетической теории / И.Ф. Ухванова // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Вып. 2. – Минск, 2000. – С. 198-202.
16. Чижевская Е.Е. Дискурс политика / Е.Е. Чижевская // Методология исследования политического дискурса: Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов: сб. науч. трудов / Белгосуниверситет; под общ. ред. И.Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Вып. 1. – Минск, 1998. – С. 161-170.
17. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса; диссертация доктора филологических наук: 10.02.01 / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 175 с.
18. Pйrelman Ch. et L. Olbrechts-Tyteca. La nouvelle rhйtorique: traitй ed l'argumentation. – Bruxelles : l'Universitй de Bruxelles, 1958.
19. Van Dijk T.A. On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration. Working paper for the Project Racism at the Top / T.A. Van Dijk. – Second draft [Электронный ресурс]. July, 1998 – Режим доступа: <http://www.discourse-in-society.org/categor2.htm>. – Назва з титул. екрану.